

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
"ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ"
УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК

**Формування соціально-економічних передумов розвитку сільських
територій**

08.07.02 - економіка сільського господарства і АПК

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата економічних наук

Ціхановська Олена Михайлівна

Київ - 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному науковому центрі "Інститут аграрної економіки" Української академії аграрних наук.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор, академік УААН, заслужений діяч науки і техніки України САБЛУК Петро Трохимович, Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" УААН, Директор

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор, член-кореспондент УААН ПРОКОПА Ігор Васильович, Державна установа "Інститут економіки і прогнозування НАН України", головний науковий співробітник

кандидат економічних наук **ЗБАРСЬКИЙ Василь Кузьмич**, Національний аграрний університет Кабінету Міністрів України, завідувач кафедри аграрної економіки

Провідна установа: Державний агроекологічний університет Міністерства аграрної політики України, м. Житомир

Захист відбудеться "30" травня 2006 р. о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.350.01 в Національному науковому центрі "Інститут аграрної економіки" УААН за адресою: 03680, м. Київ, МСП, вул. Героїв оборони 10, 3-й поверх, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки" УААН за адресою: 03680, м. Київ, МСП, вул. Героїв оборони 10, кімн. 211.

Автореферат розісланий "_26_" квітня_2006 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

кандидат економічних наук Пулім В.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Аграрна реформа, якою передбачалося охопити всі аспекти розвитку сільських територій, через її незавершеність не дала бажаних результатів. Життєвий рівень сільського населення продовжує залишатися низьким, значна частина сільських жителів знаходиться за межею бідності. Матеріально-технічні та фінансові ресурси скоротилися більш як удвічі. Село перебуває у складних соціально-економічних умовах. Незадовільні умови праці та побуту створюють соціальну напруженість, негативно впливають на демографічну ситуацію, внаслідок чого депопуляційні процеси охопили всю сільську територію.

Сучасні форми організації виробництва по суті залишають виробника у становищі найманого працівника. Ефективність його праці низька, виробництво не має можливості впроваджувати новітні технології, створювати передумови соціально-економічного розвитку сільських територій. Водночас працівники сільського господарства за сприяння держави здатні забезпечити його розвиток та відродження сільських територій. Для цього необхідно удосконалити економічну політику села.

В умовах становлення державності України питання формування соціально-економічних передумов розвитку сільських територій набуває особливо актуального значення, оскільки вимагає від держави і регіонів не лише напруженої організаційної роботи щодо забезпечення соціальної злагоди, а й величезних фінансових ресурсів.

Питанням формування соціально-економічних передумов розвитку сільських територій, удосконалення економічних відносин, структурної перебудови аграрного сектора присвячені праці економістів-аграрників: В. Андрійчука, В. Бойка, О. Булавка, М. Вітковського, В. Збарського, О. Крисального, І. Лукінова, М. Маліка, П. Мазурка, Т. Мостенської, В. Месель-Веселяка, І. Микитенка, О. Могильного, О. Онищенка, Б. Пасхавера, І.

Прокопи, Г. Підлісецького, П. Саблука, В. Трегобчука, М. Федорова, Л. Шепотько, А. Чухна, К. Якуби, В. Юрчишина.

Водночас потребують подальшого дослідження питання розвитку інфраструктури сільських територій в умовах відходу держави від достатньої фінансової допомоги селу і низької ефективності аграрного виробництва. Це вимагає мобілізації фінансових, матеріальних та організаційних ресурсів у створенні механізму розвитку сільських територій та соціального захисту сільського населення, відновленні соціальної інфраструктури села.

Різноваріантний характер розв'язання проблеми удосконалення економічних передумов розвитку сільських територій та складність їх формування підтверджують її загальнодержавне значення, наукову й практичну цінність результатів, одержаних у процесі дослідження. У сукупності це зумовило вибір і актуальність теми дисертаційної роботи, її мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалася в рамках наукових програм відділення соціально-економічних проблем села відділу аграрної та соціальної політики Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки" УААН за темою підпрограми "Розробка теоретико-методологічних основ розвитку аграрної та соціальної політики на етапі відродження сільського господарства". Номер державної реєстрації – 0102U000260.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретично-методичне обґрунтування на основі комплексного аналізу сучасного стану розвитку сільських територій, їх соціально-економічних передумов із застосуванням кластерних схем; напрямів формування середнього класу на селі; шляхів розв'язання соціальних проблем.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі завдання:

– узагальнити теоретичні основи економічного механізму формування соціально-економічних передумов розвитку сільських територій за допомогою кластерного методу;

- провести комплексний аналіз сучасного стану життєвого середовища сільського населення;
- дати характеристику і розробити модель соціально-економічного розвитку сільських територій;
- оцінити етапи та накреслити напрями відновлення соціальної інфраструктури сільських територій;
- проаналізувати стан демографічного розвитку сільських територій, безробіття на селі та шляхи його подолання;
- визначити роль та особливості формування середнього класу на селі, його вплив на розвиток сільських територій;
- розробити шляхи удосконалення механізму соціального захисту населення.

Об'єктом дослідження є процес формування соціально-економічних передумов розвитку сільських територій.

Предмет дослідження – система соціально-економічних передумов розвитку сільських територій.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дисертаційного дослідження є сучасні теорії ринкової економіки, діалектичний метод пізнання соціально-економічних явищ, теорія перехідної економіки, наукові праці щодо питань соціально-економічного розвитку села і сільських територій, чинна законодавча й нормативна база.

Монографічний метод застосовувався при вивченні й аналізі літературних джерел, законодавчо-нормативних актів. Метод порівняльного аналізу використовувався для зіставлення показників статистичної інформації при аналізі багаторічних даних у динаміці і дозволив об'єктивно оцінити ситуацію, пов'язану з розвитком досліджуваних процесів. Абстрактно-логічний метод застосовувався при обґрунтуванні шляхів удосконалення економічних взаємовідносин, пошуку закономірностей соціально-економічного розвитку територій. Графічний метод застосовувався

для наочного зображення схем взаємозв'язку і розвитку окремих процесів або відносин суб'єктів ринку.

Інформаційною базою були закони України, Укази Президента України, Постанови Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, офіційні дані Державного комітету статистики України, Міністерства аграрної політики України, дані статистичних щорічників та інформаційно-аналітичних бюлетенів і збірників, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці напрямів формування соціально-економічних передумов розвитку сільських територій з метою створення життєздатного середовища, сприятливого для високоефективного аграрного виробництва. Суттю наукової новизни проведеного дослідження є:

вперше:

- розроблено модель соціально-економічного розвитку сільської території на основі кластерного підходу, спрямованого на підтримку й розвиток усіх суб'єктів господарювання, та її життєзабезпечення (співробітництво між підприємствами, державним сектором і неурядовими організаціями);

удосконалено:

- систему критеріїв та основні ознаки формування середнього класу на селі з урахуванням економічної ефективності суб'єктів господарювання, наявності нерухомості, професійної освіти як передумов розвитку малого та середнього бізнесу в аграрній сфері;

- механізм соціального захисту найбільш вразливих категорій сільського населення, виходячи із фактичного рівня життя й наявних доходів сімей, державного регулювання експорту робочої сили, створення умов для цивілізованого функціонування недержавних установ соціальної інфраструктури тощо;

дістали подальший розвиток:

– моделі соціальних кластерів, зокрема, інформаційно-освітнього, ритуального, екскурсійного, побутового, сільського туризму, які дозволять розробляти інформаційні, навчальні та впроваджувальні програми, спрямовані на успішний розвиток сільських територій (на прикладі Вінницької області);

– обґрунтування напрямів створення кластерних об'єднань на мікрорівні щодо відновлення й формування належної соціальної інфраструктури сільських територій та підвищення зайнятості сільського населення.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані в дисертаційному дослідженні наукові результати мають важливе практичне значення для розробки й обґрунтування системи соціально-економічних передумов розвитку сільських територій щодо забезпечення ефективного соціального розвитку в перехідний період ринкової економіки.

Результати дисертаційного дослідження з питань створення соціальних і виробничих кластерів в аграрному регіоні використано Управлінням агропромислового розвитку Вінницької районної державної адміністрації при розробці програми соціально-економічного розвитку сільських територій. Окремі пропозиції та рекомендації автора знайшли практичне використання в роботі Головного управління сільського господарства і продовольства Вінницької державної адміністрації. Результати дисертаційної роботи використано в навчальному процесі у Вінницькому інституті економіки ТДЕУ.

Результати наукових розробок також можуть використовуватися економічними службами Міністерства аграрної політики України при підготовці рекомендацій для структурних підрозділів, зокрема при створенні соціальних та агропромислових кластерів у АПК.

Особистий внесок здобувача. Розробка теоретичних і методичних положень дисертації, пошук, формування та аналіз інформаційних матеріалів на основі сучасних методів дослідження, обґрунтування пропозицій щодо

напрямів удосконалення соціально-економічних передумов розвитку сільських територій виконані автором особисто.

Дисертація є завершеним науковим дослідженням, виконаним самостійно здобувачем відповідно до поставленої мети й завдань на основі опрацювання літературних джерел та обробки статистичних даних.

Апробація результатів дисертації. Основні результати проведених досліджень доповідались та обговорювались на: Міжнародній науково-практичній конференції "Наука і освіта 2005" (м. Дніпропетровськ, 2005 р.); регіональній науково-практичній конференції "Інноваційно-інвестиційна модель розвитку економіки Вінниччини" (м. Вінниця, 2004 р.); Міжнародному симпозиумі "Наука і підприємництво" (м. Ялта, 2005 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Дні науки 2005"; III Міжнародної науково-практичної конференції "Стан і проблеми трансформації фінансів та економіки регіонів у перехідний період" (Хмельницький, 2005); щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Вінницького інституту економіки ТДЕУ, 2002-2005 рр.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано у 8 наукових працях загальним обсягом 1,3 друк. арк., у тому числі 3 у фахових виданнях. Усі роботи є одноосібними науковими працями.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків і пропозицій, списку використаних джерел, який налічує 209 найменувань, і 11 додатків. Основна частина дисертації викладена на 180 сторінках комп'ютерного тексту, містить 16 таблиць, 10 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено предмет та об'єкт, сформульовано мету й завдання дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі – *"Теоретично-методичні основи розвитку сільських територій"* – розкрито сутність, особливості та соціально-економічні передумови розвитку сільських територій в умовах самоврядування, проаналізовано умови життя населення в містах і сільських регіонах, охарактеризовано механізм розвитку сільських територій на основі кластеризації.

Сільські території характеризуються сукупністю історичних, географічних, економічних, демографічних та інших ознак, етнічних і культурних традицій, що об'єднуються в регіональну агросистему (РАС). Автономність її ґрунтується переважно на функціональній основі, а саме: здатності конкретної території (РАС) відносно самостійно здійснювати адміністративно-управлінську, виробничо-економічну, соціально-культурну діяльність і на цій основі задовольняти життєві та соціальні потреби. Розвиток будь-якої локальної території (РАС) завжди повинен відбуватися в тісній взаємодії з територіальним довкіллям, тобто автономний територіально-еволюційний процес має обов'язково враховувати інтереси прилеглих територій, їх консолідація забезпечується за допомогою генеральних схем районної, обласної та регіональної забудови.

Автор поділяє думку академіків УААН П.Т. Саблука і В.В. Юрчишина щодо розмежування централізованого державного управління сільських територій та місцевого самоуправління. Центр повинен створити умови для саморозвитку регіонів, які, у свою чергу, мають бути настільки організованими і життєздатними, щоб практично за рахунок власних внутрішніх ресурсів забезпечувати повну життєдіяльність господарського механізму, високий рівень життя й добробуту населення.

Місьцеве самоврядування не може ефективно здійснюватися без державних субсидій. Ця проблема особливо важлива для сільських органів місцевого самоврядування, оскільки їхні фінансові можливості щодо місцевих зборів і податків є дуже обмеженими й недостатніми для вирішення

соціально-економічних питань на своїй території, що підтверджують дані таблиці 1.

Таблиця 1

Виробництво валової продукції сільського господарства по сільських територіях України і Вінницької області (у цінах 2000 р.) *

Вироблено валової продукції сільського господарства на:	1995 р.			2004 р.				
	Україна	Вінницька область		Україна		Вінницька область		
		всього	всього	у % до України	всього	в % до 1995 р.	всього	в % до:
	середнього по Україні							до 1995 р.
Усі категорії господарств								
У розрахунку на:								
одну сільську раду, тис. грн	6651,4	6405,1	96,3	5376,7	80,8	4699,8	87,4	73,4
одне село, тис. грн	2351,7	2890,4	122,9	1932,6	82,2	2122,3	109,8	73,4
особу населення, грн	4110,0	4294,0	104,5	3571,0	86,9	3375,0	94,5	78,6
100 га. с. - г. угідь, тис. грн	162,0	209,2	129,1	145,9	90,1	170,0	116,5	81,3
Господарства населення								
одну сільську раду, тис. грн	2986,5	2843,9	95,2	3549,4	102,2	3053,5	86,0	107,4
одне село, тис. грн	1055,9	1283,3	121,5	1275,8	130,6	1378,9	108,1	107,4
особу населення, грн	1845,0	1906,0	103,8	2357,0	118,9	2193,0	93,0	115,1
100 га с. - г. угідь, тис. грн	72,8	92,9	127,6	333,5	в 5,8 раза	421,3	126,3	в 4,5 раза

* Розраховано автором на основі даних Державного комітету статистики України.

Наведені дані свідчать, що найбільш узагальнюючий показник - виробництво валової продукції сільського господарства на одну сільську раду, на село та на особу за 10 останніх років знизився на 22-27 %. Отже,

знизилися й доходи сільських органів місцевого самоврядування, що негативно позначилося на їхній діяльності.

При структуруванні органів самоуправління в соціальній сфері РАС виникає проблема раціонального поєднання їх діяльності з галузевим і територіальним управлінням аграрної економіки, силами й засобами державних органів.

Дослідженням встановлено, що ігнорування державою проблем розвитку сільських територій у процесі аграрних трансформацій, відсутність відпрацьованої державної політики розвитку села та механізмів її реалізації, фінансова та організаційна неспроможність органів місцевого самоврядування не дозволили розв'язати нагальні проблеми життєзабезпечення сільського населення. Необхідно у тісному партнерстві урядових структур, органів місцевого самоврядування, сільських громад, громадських організацій і приватного сектора створити стійкі умови для розвитку сільської місцевості через активне впровадження політики зростання привабливості сільського господарства та забезпечення комплексного розвитку сільських територій. У ході реформи необхідно відмовитися від концепції економічного детермінізму, переважної орієнтації на досягнення економічних цілей і враховувати, що сільське господарство – це не тільки сфера виробництва, але і сфера життя великої маси населення країни з притаманною їй культурою.

У програмах розвитку сільських територій треба враховувати потреби й умови життя сільського населення, а також передбачити ефективне і справедливе використання регіональних і місцевих ресурсів. Важливими є зміцнення матеріальної бази і кадрового забезпечення закладів соціально-культурного призначення, вдосконалення форм соціально-культурного обслуговування населення, наближення та вирівнювання умов життєдіяльності міського та сільського населення, створення у кожному сільському поселенні належних умов праці, відпочинку та проживання, здорового способу життя.

Відмовившись від традиційних механізмів впливу на економічні процеси у сільському господарстві, держава не створила адекватної організаційно-економічної бази, яка б забезпечила нормальне функціонування нових форм господарюючих суб'єктів, побудови ефективних взаємовідносин між ними на ринковій основі. Тому сільськогосподарські підприємства, використовуючи вітчизняний та світовий досвід, шукають шляхи пристосування до нових ринкових умов. Інтегровані структури, які об'єднують у собі різні ланки: від виробників сільськогосподарської продукції до її реалізації кінцевим споживачам, є більш ефективними та пристосованими до умов ринкової економіки. Прикладом таких формувань, які почали започатковуватися на Україні, і ефективно працюють у багатьох країнах світу, є формування кластерного типу. Об'єднання у кластері зусиль підприємців, органів управління, суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності на певній території дає значні переваги у конкурентній боротьбі, сприяє раціональній організації виробничо-ринкових процесів, проведенню гнучкої політики. Серед виробничих кластерів у роботі особливу увагу приділено агропромисловим кластерам. Агропромисловий кластер орієнтований на виробництво та переробку сільськогосподарської продукції та об'єднує сільськогосподарські, промислові, переробні та торговельні підприємства, для яких досягається синергетичний ефект територіальної агломерації в результаті наближеності споживача та виробника. Характерними рисами агропромислових кластерів є: об'єднання ресурсів сільського господарства і промисловості; взаємодія аграрної й індустріальної технологій у єдиному виробничому циклі; адаптація ринкової інфраструктури до потреб взаємодії аграрних, промислових і торговельних фірм; посилення виробничих зв'язків. Кластерний підхід може бути основою для конструктивного діалогу між підприємцями й владою з метою визначення загальних проблем, інвестиційних можливостей, коригування агропромислової та формування інноваційної політики регіону.

На відміну від асоціації, холдингу чи концерну підприємства, що входять у кластер, мають більш стійкі зв'язки з виключенням зі свого складу формальної структури, регулюючих та координуючих органів, залишаються конкурентами, що сприяє постійному удосконаленню виробничих процесів та впровадженню інновацій, з метою підвищення конкурентоспроможності своєї продукції. Характерним для кластерної організації виробництва є посилення ролі економічних факторів і зниження адміністративних. Кластери впливають на розвиток регіону шляхом підвищення продуктивності підприємств, що входять до його складу, підвищення спроможності до інновацій та стимулювання нового бізнесу, що підтримує інновації і розширить межі кластера.

У другому розділі – *"Економічний і соціальний розвиток сільських територій"* – проведено аналіз шляхів відновлення і створення соціальної інфраструктури сільської поселенської мережі, рівня життя і трансформації доходів, витрат і ресурсів сільського населення, структури та динаміки видатків на соціальну підтримку населення сільських територій.

Важливим фактором впливу на розвиток сільських територій є стан сільськогосподарського виробництва. Ефективність аграрного виробництва залишається низькою, а виробництво тваринницької продукції взагалі збитковим. У 2002 р. кількість збиткових сільськогосподарських підприємств в Україні становила 50,8 %, у 2003 р. – 50,5 % і у 2004 – 33,8 %. За чотирнадцять років обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в країні зменшились на 36,6 %, у тому числі продукції рослинницьких галузей – на 18,7 %, тваринницьких - на 64,6 %.

Аграрний сектор Вінницької області також характеризується спадом сільськогосподарського виробництва, зниженням рентабельності та прибутковості, неплатоспроможністю підприємств, дефіцитом фінансових ресурсів. У області в 2004 році порівняно з 1990 роком виробництво зерна зменшилося на 32 %, цукрових буряків – на 57 %, соняшнику на – 6 %, м'яса – на 72 %, молока на – 40 %, яєць – на 38 %. Позитивним є тільки збільшення

виробництва картоплі на 47 % і овочів на 1 %, які в умовах кризи стали основними продуктами харчування.

Протягом 1991-2004 років валове виробництва м'яса зменшилося в Україні у 2,7, а у Вінницькій області – у 3,5 раза, молока – відповідно у 2,7 і 1,6 раза, яєць - на 27 і 37 відсотків.

Складна ситуація у тваринництві обумовлена збитковістю виробництва всіх видів тваринницької продукції, насамперед через несприятливу цінову ситуацію на ринку продукції тваринництва, та відсутністю ефективного економічного механізму підтримки галузі. Так, впродовж 1996-2004 років від виробництва тваринницької продукції в Україні отримано майже 16 млрд. грн збитків.

Основні засоби сільськогосподарських підприємств України зменшилися у 2,7 раза (по Вінницькій області в 2,55 рази). Спостерігається тенденція до зниження рівня технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва, яке становить 40-60 %. Щорічно парк тракторів зменшується на 15 тис. одиниць.

Такий спад сільськогосподарського виробництва зумовили не лише загальні економічні чинники, а й незавершеність розпочатих аграрних реформ (сільське господарство і досі є найменш реформованою галуззю української економіки).

Проблеми, які виникли у вітчизняному сільському господарстві, не могли не позначитися на розвитку сільських територій. Продовжує знижуватися зайнятість сільського населення, внаслідок чого чимало найбільш працездатних і кваліфікованих жителів села працюють лише на присадибних ділянках, ведуть власне дрібне виробництво чи виїжджають на заробітки за кордон. Зарплата в сільському господарстві й дотепер є найнижчою порівняно з іншими галузями економіки.

Автор розглядає відновлення соціальної інфраструктури села як основний вид економічної та соціальної підтримки населення сільських територій. Дослідження показали, що, при низькому рівні забезпеченості сіл

об'єктами соціальної інфраструктури, їхня мережа продовжує і надалі скорочуватися (табл. 2).

Таблиця 2

Рівень забезпеченості сільських населених пунктів об'єктами соціальної інфраструктури, тис. одиниць, на кінець 2004 року *

Об'єкт	Кількість об'єктів		Рівень забезпеченості, %	
	Вінницька обл.	Україна	Вінницька обл.	Україна
Дошкільні дитячі заклади	471	8227	32,1	28,8
Загальноосвітні школи	875	14396	59,7	50,4
Будинки культури, клуби	1089	17146	74,3	60,0
Бібліотеки	921	15130	62,8	52,9
Кіноустановки	112	2749	7,6	9,6
Дільничні лікарні	47	679	3,2	2,4
Амбулаторно-поліклінічні заклади	163	3026	11,1	10,6
Фельдшерсько-акушерські пункти	958	15526	65,3	54,3
Магазини	1490	20697	101,6	72,4
Заклади громадського харчування	475	7947	32,4	27,8
Аптеки	89	1697	6,1	5,9
Водогони	82	6375	5,6	22,3

* Розраховано за даними Держкомстату України.

Надзвичайно складним станом характеризується демографічна ситуація на селі. На початок 2004 р. порівняно з 1990 р. чисельність сільських жителів скоротилася на 1493,3 тис. осіб, або на 8,8 %, що характеризує сучасну демографічну ситуацію сільських територій України як гостро кризову, яка створює серйозну загрозу відтворенню селянства.

Критичне становище щодо демографічного стану в сільській місцевості характеризується не тільки погіршенням кількісних, але і якісних параметрів демографічних процесів - абсолютне й відносне зменшення сільського населення супроводжується інтенсивним старінням, значним зниженням

народжуваності, зростанням смертності, збереженням інтенсивного міграційного впливу сільської молоді, скороченням тривалості життя, погіршенням здоров'я і зниженням освітнього рівня. Так, у середньому, чисельність сільського населення Вінницької області за роками скорочувалась такими темпами: 1991-1995 рр. - 1015,7 тис. чол.; 1996-2000 - 955,5; 2001 р. - 922,1; 2002 - 953,5; 2003 - 937,5; 2004 р. - 921,9 тис. чол.

Основною складовою демографічної кризи в сільській місцевості є різке зниження народжуваності при загальному коефіцієнті смертності українського селянства, найвищому серед країн Східної Європи. Прогноз відділу з питань населення ООН передбачає, що сільське населення України зменшиться на третину протягом наступних 25 років.

Проблеми рівня життя та соціального захисту сільського населення в період реформування виявилися широкомасштабними і надзвичайно глибокими. За цей період рівень реальних доходів населення знизився, підвищилась диференціація між доходами найбільш і найменш забезпеченого населення. Особливо велика розбіжність у рівнях середньомісячної заробітної плати спостерігається в окремих сферах економічної діяльності. Так, наприклад, у 2004 році середньомісячна зарплата у сільському господарстві була відповідно у 2,4 і 2,9 разів меншою по відношенню до промисловості, транспорту і зв'язку (у Вінницькій області ці показники становили відповідно – 2,1, 2,7).

Масове безробіття на селі в останні роки, знецінення та вивільнення робочої сили з аграрної сфери, перерозподіл її в інші сфери народного господарства та за межі країни на фоні різкого зростання споживчих цін, зниження платоспроможності та ресурсів життєзабезпечення продовжують суттєво ускладнювати рівень життя сільських жителів.

Низька енергетична цінність і поживність продуктів харчування сільського населення призводить до суттєвих втрат біологічного й генетичного потенціалу, знижується імунітет людини, зростають випадки захворювання, збільшується смертність, посилюються процеси депопуляції і,

зрештою, вимирання села. Порівняльну структуру сукупних ресурсів міських і сільських домогосподарств наведено на рис. 1.

Дослідження показали, що до групи із сукупним доходом нижче середнього рівня належить близько 70 % сільського населення. За добу в розрахунку на одну особу вони споживають 2370 ккал, що становить 71,8 % раціонально-фізіологічного рівня. Оптимальну калорійність отримує лише 10 % загальної кількості сільського населення.

Дослідження показують, що заробітна плата не стала основним мотиваційним джерелом використання людського капіталу, її підвищення відбувається досить низькими темпами, і, внаслідок збільшення цін на товари повсякденного вжитку і послуги, купівельна спроможність селян та їхній життєвий рівень знижуються.

Розглянуто і проаналізовано структуру та динаміку видатків на соціальну підтримку населення сільських територій. Вона засвідчує, що держава збільшує виплати та соціальні гарантії ветеранам війни та праці, зростає допомога сім'ям з дітьми, збільшується й адресна допомога.

Джерело: Розраховано автором на основі даних Державного комітету статистики України.

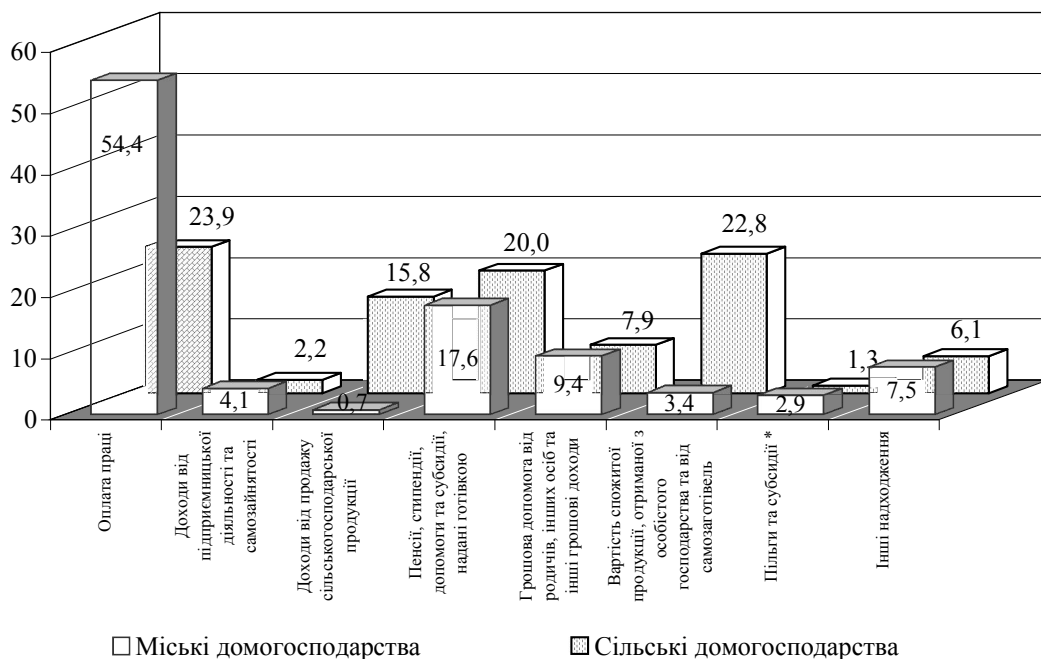

Рис. 1. Порівняльна структура сукупних ресурсів міських і сільських домогосподарств, 2004 р.

Аналіз системи видатків бюджету на фінансування соціальних гарантій і пільг свідчить, що її потрібно звести в єдину фінансову підсистему (соціальний бюджет), це дасть змогу підвищити відповідальність за використання бюджетних коштів, можливість проаналізувати соціальні видатки з позицій пріоритетності та раціональності.

У третьому розділі – **"Удосконалення соціально-економічного розвитку сільських територій"** – запропоновано основні напрями реформування соціально-економічного розвитку територій, розглянуто питання формування середнього класу та його вплив на розвиток сільських територій, розроблено пропозиції щодо створення кластерів різної спеціалізації.

Економічний розвиток сільських територій за часів перебудови відповідав тим негативним процесам, які відбувалися в агропромисловому комплексі й характеризувалися стабільним спадом виробництва та зниженням рентабельності.

Завданнями першого етапу стратегічного реформування розвитку соціального середовища передбачається призупинення руйнівних соціальних процесів, створення реального самоврядно-територіального власника соціального довкілля на селі з ринковою орієнтацією; другого – подолання диспропорцій у рівнях надання сільським населенням гарантованих Конституцією України соціальних послуг, стабілізація та поступове нарощування темпів соціальної розбудови; третього етапу – максимальне збалансування територіальної пропорції з реальним попитом у соціальному обслуговуванні, забезпечення оптимальних пропорцій цілісного соціального середовища відповідно до вимог ринку, наближення його кількісних та якісних параметрів до стандартів розвинених країн світу. Все це знаходиться у тісному поєднанні із сферою регіонального економічного розвитку створення і функціонування кластерів і базується на загальних економічних правилах, необхідних у конкретних ситуаціях.

Створення повноцінного життєвого середовища на сільських територіях передбачає: оздоровлення демографічної ситуації у сільських поселеннях; забезпечення соціальної облаштованості агроформувань, сільських громад, їхніх територій на рівні, привабливому для проживання та праці; створення нових робочих місць і зменшення на цій основі безробіття та міграційних процесів між селом і містом та за межі країни; формування середнього класу на селі; підвищення ефективності праці селян у всіх сферах їхньої трудової діяльності; підвищення оплати праці й реальних сукупних доходів, зайнятих у сільському господарстві; поліпшення соціально-психологічного клімату в сільській місцевості та в аграрному секторі економіки. На сучасному етапі розвитку суспільства середній клас виконує ряд важливих функцій: сприяє розвитку та прогресу, виступає носієм суспільних інтересів, культури та цінностей, масовість середнього класу забезпечує соціальну стабільність та порядок.

Формування середнього класу в Україні є гострою соціальною проблемою, яка повинна визначити стратегію економічного розвитку й

соціалізації ринку праці та етапи її вирішення. Для цього необхідна обґрунтована система соціально-економічних показників, які б характеризували процес зростання середнього класу. У дисертації проаналізовано підходи вітчизняних та іноземних дослідників стосовно поняття "середній клас", який, на нашу думку, є інтегральним показником соціального та економічного статусу людей. Соціологічна та економічна наука практично не проводять широких наукових досліджень з проблем формування середнього класу на селі. За 15 останніх років аграрна сфера України зазнала численних перетворень і змін, а селянський клас значною мірою поляризувався за матеріальною ознакою на багатих і бідних. В Україні на етапі переходу до ринкових відносин формування середнього класу регіональних агросистем (РАС) відбувається в основному із прошарку земельних власників - фермерів і власників особистих господарств.

До характеристики середнього класу на селі можна залучити такі показники: рівень дохідності господарства (прибуток); рівень рентабельності; наявність земельних угідь, у тому числі ріллі; наявність переробних підприємств; кількість сільськогосподарської техніки; чисельність працюючих у господарстві; ведення тваринництва; рівень освіти. Основним інтегральним показником, який характеризує наявність середнього класу, є рівень середньодушового доходу, прийнятий для виділення соціальної групи у середній клас. У дисертації визначено пріоритетність стратифікаційних критеріїв ідентифікації середнього класу. Показано, що середній клас, як специфічна соціальна група, є неоднорідною, яку можна поділити на певні прошарки.

Важливою умовою становлення та формування середнього класу є ефективна економічна стратегія розвитку фермерських і домашніх господарств як суб'єктів економічної діяльності, що здатна забезпечити прибутковість останніх.

Процес реформування системи соціального забезпечення населення, розвиток його нових і ефективніших форм відбувається досить повільно.

Водночас забезпечення високих соціальних гарантій, що передбачені нереформованою системою соціального забезпечення, ускладнюється не тільки з причин спаду виробництва, але і внаслідок загострення демографічної ситуації, зростання до небезпечних меж майнового розшарування та рівня зубожіння населення. У дисертаційній роботі узагальнено і висвітлено досвід економічно розвинених країн по запровадженню системи соціального захисту сільського населення (Польща, Чехія).

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що подальше реформування системи соціальних гарантій, упорядкування пільг, чітка регламентація компенсацій та максимальне обмеження привілеїв має стосуватися не тільки уточнення тих чи інших показників, але передусім спрямовуватись на реальне поліпшення ситуації, на створення оптимальної економічно обґрунтованої системи, яка базується на зрозумілих усім принципах її структурування і механізмах функціонування. Реалізація цих умов у кінцевому рахунку сприятиме підвищенню життєвого рівня населення України.

Дисертантом здійснено аналіз економіки Вінницької області з метою визначення рівня її готовності до впровадження кластерів, який показав, що тут є всі необхідні умови для розробки програм соціально-економічного розвитку, побудови партнерських відносин між органами державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій. Аналіз проведено з урахуванням не тільки економічного потенціалу області, але й кліматичних умов, наявності трудових ресурсів, технологічних і наукових інфраструктур.

Запропоновано розділити кластери на виробничі та соціальні. Якщо у виробничих кластерах зусилля складових підприємств направлено на випуск конкретної продукції, то функціонування соціальних кластерів орієнтовано на підвищення рівня й поліпшення якості життя сільського населення. Відносно до сільської місцевості, соціальним кластером називається об'єднання за територіальною ознакою, пов'язаних між собою

взаємодоповнюючих підприємств, орієнтованих на стабільний розвиток сільської громади, підвищення рівня та поліпшення якості життя сільського населення за рахунок оптимального забезпечення соціальними послугами. Важливу роль у соціальному кластері відіграють недержавні організації, статутною метою яких і є виконання суспільно корисної діяльності.

Ці організації в Україні мають стати проміжною ланкою між державою й населенням.

Вони покликані відстоювати інтереси пересічної людини, лобіювати принципові позиції соціальних прошарків.

Саме громадські (недержавні) організації, у більшості випадків, повинні бути ініціаторами формування соціальних кластерів.

Запропоновано створити виробничі кластери по: переробці цукрових буряків; вирощуванню й переробці плодоовочевої продукції, зокрема по виготовленню плодоовочевих соків і морсів; виноробства; переробці сої на продукти харчування, кормів для худоби, а також біопалива; виготовленню кондитерських виробів; будівельних матеріалів.

Соціальні кластери можуть створюватись у таких напрямках: соціальна допомога; охорона здоров'я, попередження та профілактика хвороб, реабілітація; освіта та навчання, перекваліфікація, розширення загальних знань по окремих галузях; допомога в працевлаштуванні; просвітницька діяльність; проведення культурних та мистецьких заходів; побутове обслуговування населення; спортивна діяльність; захист навколишнього природного середовища; охорона громадського порядку, безпеки руху, пожежної безпеки; збереження культурної та історичної спадщини; туризм; побутове обслуговування; адресна підтримка окремих соціальних груп.

У дисертаційній роботі запропоновано моделі соціальних кластерів по комп'ютеризації сільських територій, екскурсійний, ритуальних послуг, побутовий, сільського туризму.

Запропоновано модель соціально-економічного розвитку сільської території (рис.2) на основі кластерного підходу, в якій відображено взаємозв'язок між виробничою та соціальною сферою.

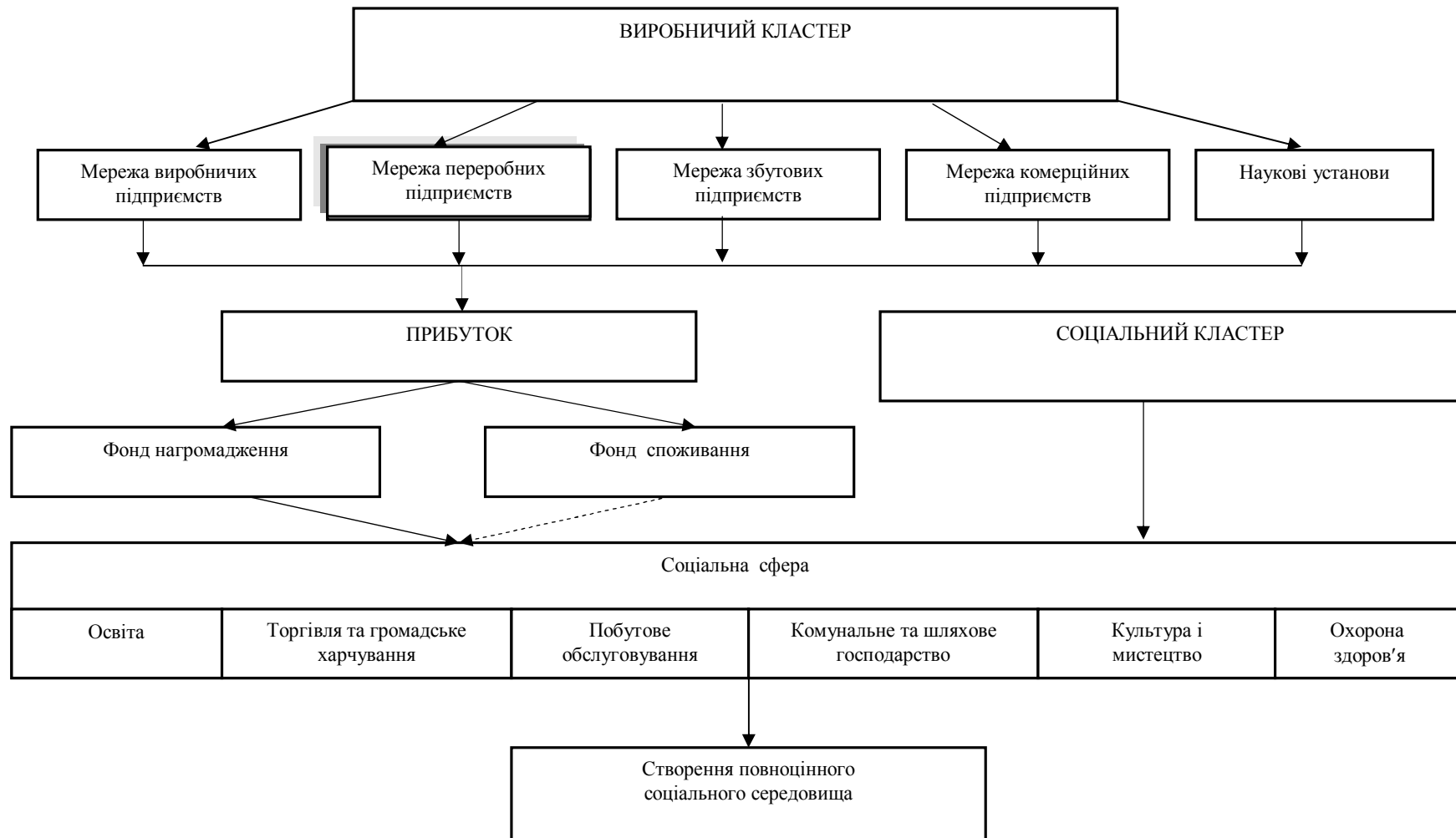

Рис. 2. Модель соціально-економічного розвитку сільської території

Механізми впливу виробничого та соціального кластеру на розвиток соціальної інфраструктури дещо різні. Виробничий кластер може впливати на соціальну сферу безпосередньо - шляхом надання соціальних послуг із фонду нагромадження, наприклад, будівництво дитячого садка тощо. При наявності коштів у фонді нагромадження можливо фінансування соціальних послуг через органи місцевого самоврядування, які консолідують кошти на соціальну сферу від різних джерел. Оскільки виробничий кластер відраховує кошти у місцевий бюджет, а останній перерозподіляє їх, то це визначає ще один напрям впливу виробничого кластера на соціальну сферу.

Одним із пріоритетних напрямків розвитку сільського господарства є його комп'ютеризація, яка дозволить підвищити рівень автоматизації та механізації виробництва, а також прийняття управлінських рішень. За індексом "готовності інформаційної інфраструктури" серед 104 країн світу Україна посідає 82-ге місце, поряд із Замбією і Танзанією. У зв'язку з цим є своєчасним прийняття відповідної державної програми для комп'ютеризації сільських територій, участь у якій можуть взяти підприємства й організації, об'єднані у соціальний кластер.

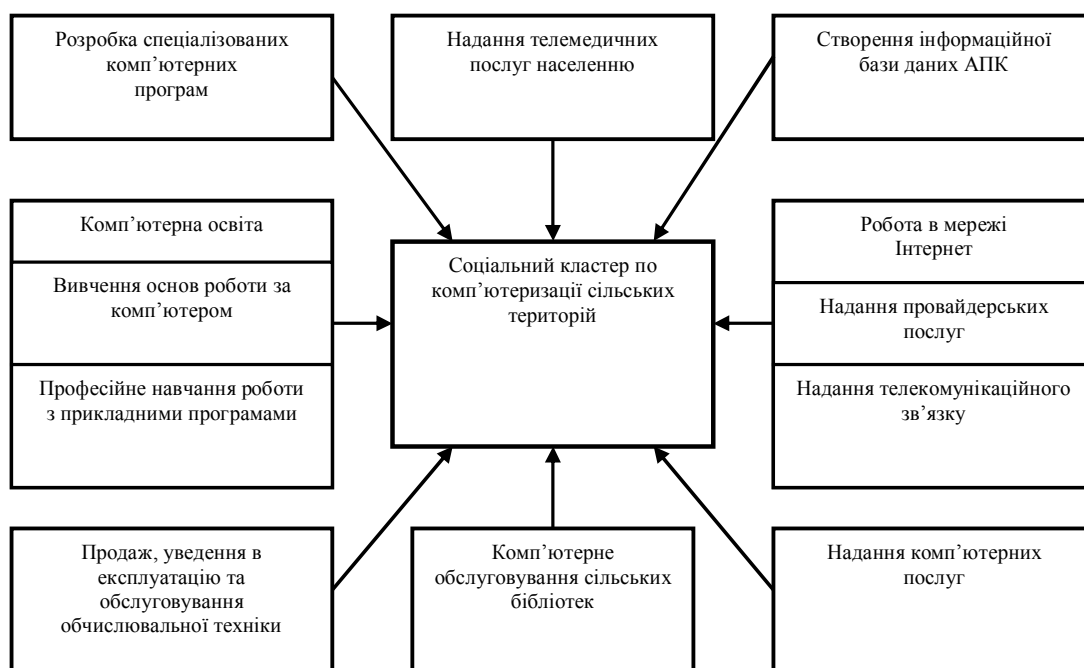

Рис. 3. Структура кластеру по комп'ютеризації сільських територій

Кластерний підхід передбачає ефективні інструменти для економічного розвитку території, основними показниками якого є: збільшення зайнятості у регіоні; підвищення заробітної плати; збільшення відрахувань у бюджети різних рівнів; підвищення стійкості та конкурентоспроможності регіональної промисловості. Тому в розвинених країнах світу концепція галузевих кластерів використовується як ключовий елемент при розробці стратегії економічного розвитку на різних рівнях, а також є одним із важливих елементів регіональної економічної та аграрної політики.

Стратегічний курс розвитку аграрного сектора в Україні повинен базуватися на державній підтримці виникаючих і існуючих кластерів, що вимагає: виявлення і моніторинг розвитку економічних кластерів на територіальному рівні, у тому числі виявлення структури кластера, територіальної локалізації його окремих ланок; формування комунікаційної основи для потенційних учасників територіальних кластерів; залучення кластерних структур до процесу розробки й обговорення стратегій регіонального розвитку; сприяння обміну досвідом між регіонами по формуванню кластерної політики; сприяння консолідації учасників кластера (у тому числі, через асоціативні форми), реалізація програм сприяння виходу підприємств кластера на зовнішні ринки, проведення спільних маркетингових досліджень і рекламних заходів; забезпечення можливості комунікації і кооперації підприємств і освітніх установ; розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури в регіонах; спрощення організації партнерських відносин приватного сектора, недержавних організацій і державних органів; заохочення ініціативи приватного сектора в розвитку кластерів; забезпечення законотворчої роботи в Україні по формуванню сприятливого ділового середовища кластерних структур.

Виходячи із вищевикладеного пропонуємо наступні шляхи розвитку сільських територій:

- забезпечити прибутковість діяльності сільських суб'єктів господарювання, в межах не менше 15-20% рентабельності;

– завершити розробку і прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на стимулювання розвитку, підприємництва, сприяти диверсифікації доходів сільського населення шляхом розвитку несільськогосподарських видів підприємницької діяльності, з метою збільшення їхньої частки у вироблених в сільській місцевості товарах і послугах;

– створити фонд гарантування і кредитної підтримки сільськогосподарських товаровиробників за участі держави, передбачивши на це відповідні кошти в державному бюджеті;

– вжити заходів щодо організації та розвитку обслуговуючих підприємств у сільській місцевості;

– запровадити пільгове кредитування органів місцевого самоврядування для виконання місцевих і регіональних програм розвитку сільських населених пунктів і територій;

– створити умови для розвитку дрібнотоварного виробництва в особистих селянських господарствах шляхом поширення на них засобів державної підтримки сільськогосподарських підприємств.

Практикувати в районах області кластерну схему управління економікою, об'єднавши за галузево-територіальною ознакою підприємства та організації виробничої і соціальної сфер.

Таким чином, одним із пріоритетних напрямів політики нашої держави є створення умов для формування такого устрою, в якому кожна людина матиме рівні можливості для розвитку та належний життєвий рівень.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження дають підстави зробити наступні висновки:

1. 1. Аграрна реформа, яка ще не завершилась, не стала для переважної більшості селян джерелом економічного й соціального зростання, передумовою розвитку сільських територій. Соціальний статус, рівень і умови життя селян знизилися. Внаслідок передачі сільської соціально-побутової інфраструктури до комунальної власності її позбавлено міцної матеріальної бази, а в багатьох випадках – зруйновано. Сучасна аграрна політика має бути спрямована на створення соціально-економічних передумов для такої реалізації селянами прав власності, яка б забезпечувала прискорення процесів становлення й утвердження на селі приватного сектора, відкривала широкий простір для формування середніх власників і господарів, гарантуючи достатньо високу соціальну захищеність дрібних власників.

2. 2. У кожній регіональній агросистемі (РАС) слід виділити й окремо опікуватися депресивними регіонами, які не можуть самотійно подолати негативні тенденції розвитку. Така територія не втрачена для економічного зростання, вона має великі шанси швидко перейти до стабільного розвитку, але за умови цільової й комплексної підтримки та мобілізації ресурсів, сконцентрувати увагу як державних, так і господарських органів на формуванні системного кластерного підходу до її розвитку.

3. Сутність пропозицій щодо соціально-економічних передумов розвитку сільських територій полягає у наступному:

а) подальший конкурентний розвиток підприємництва на землі забезпечать великі господарства. Необхідно всебічно заохочувати та підтримувати тенденцію до укрупнення на приватній основі господарств, створення потужних виробничих кооперативів на розпайованих землях. Для України це також можливість зберегти на селі звичний уклад життя та

колективний характер праці, що є, по суті, вирішенням вагомої соціальної проблеми сільської поселенської мережі;

б) в умовах України найоптимальнішим є делегування вирішення питань соціальної інфраструктури села місцевій громаді та реформованим господарствам з подальшим відшкодуванням витрат державою;

в) доцільно об'єднати виробничі, економічні, соціальні та правові зусилля сільських територій в умовах різноукладності форм власності та господарювання, внаслідок чого можуть бути створені в переважній більшості районів та областей кластери різної спеціалізації.

4. Дослідженнями встановлено, що для підвищення рівня забезпечення сільських населених пунктів об'єктами соціальної інфраструктури потрібний пошук нових форм обслуговування сільського населення, насамперед того, яке проживає в малих і віддалених селах. Одним із перспективних напрямів поліпшення обслуговування має стати впровадження мобільних форм надання послуг за попереднім замовленням.

Недоліки у розвитку соціальної інфраструктури зумовлені відсутністю фінансування. Із загальної суми за всіма джерелами фінансування на 2005 р. передбачено 769,6 млн. грн, а фактично витрачено набагато менше - близько 87 %. За результатами аналізу стану соціальної інфраструктури сільських територій зроблено висновок, що сільські жителі позбавлені відповідного рівня обслуговування через відсутність діючих магазинів, лікарень, аптек, заготівельних пунктів, а також транспорту і шляхів сполучення.

5. Важливою складовою передумов соціально-економічного розвитку сільських територій буде впровадження кластерного підходу, що сконцентрував у собі галузево-територіальні добровільні об'єднання підприємницьких структур аграрного спрямування, які тісно співпрацюють із громадськими організаціями, фінансовими та науковими установами й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та сприяння соціально-економічного розвитку регіону.

6. На перспективу до 2010 р. слід створити умови для реалізації сільськими територіальними громадами повноважень щодо розв'язання проблем соціально-економічного розвитку населених пунктів, зокрема:

- забезпечити доступ сільського населення до інформаційних джерел;
- поліпшити інфраструктуру ринку праці для селян шляхом створення та розвитку системи виробничого й сервісного обслуговування аграрних підприємств і сільського населення щодо пріоритетного матеріально-технічного забезпечення їх сільськогосподарською технікою, пально-мастильними матеріалами, міндобривами, засобами захисту рослин, ветпрепаратами, консультаційними послугами тощо за паритетними цінами, торговельного (через торгові біржі, агроторгові доми, аукціони, ярмарки, виставки-продажі та інші ринкові форми торгівлі), фінансового і грошово-кредитного обслуговування (через банківську систему пільгового кредитування).

7. Передбачити підвищення заробітної плати працівників закладів відповідних галузей соціальної сфери, розташованих у сільській місцевості, порівняно з тими, хто працює в містах, та надання допомоги на господарське облаштування молодих спеціалістів за рахунок створення спеціалізованих дотацій та цільових програм державного значення.

8. Політика зайнятості в сільській місцевості має бути спрямована на максимальне залучення наявних трудових ресурсів в агропромислову сферу, в систему агробізнесу на селі, розвиток промисловості з переробки сільськогосподарської сировини, інших видів сільськогосподарської діяльності й розвитку соціальної сфери.

9. Розглядаючи питання рівня, обсягів, напрямів і механізмів державної підтримки сільських територій, необхідно мати на увазі вирішення державою головної проблеми - норма прибутку на авансований капітал в основних галузях виробництва повинна бути однаковою. Тоді не буде різного переливання фінансових, матеріальних, інвестиційних та людських ресурсів

і, відповідно, соціальних потрясінь. В Україні аграрна сфера за рівнем розвитку значно відстає від промисловості, енергетики, транспорту, банківської сфери тощо. Найефективнішим є заохочення державою кредитування аграрного виробництва через механізм здешевлення кредитів комерційних банків.

СПИСОК ОСНОВНИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Ціхановська О.М. Соціальний захист сільського населення в адміністративно-розподільчій та ринкових системах економіки // *Агроінком*. – 2005. – № 5-6. – С.49-52.
2. Ціхановська О.М. Формування середнього класу на селі // *Агроінком*. – 2005. – № 8. – С.40-42.
3. Ціхановська О.М. Тенденції розвитку ринку праці у сільській місцевості Вінницької області // *Економіка АПК*. – 2005. – № 8. – С.132-138.

В інших виданнях:

4. Ціхановська О.М. Структура та динаміка видатків міського бюджету на соціальний захист населення // *Матеріали регіональної науково-практичної конференції "Інноваційно-інвестиційна модель розвитку економіки Вінниччини"*. Збірник статей – Вінниця: УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2005. – С.99.
5. Ціхановська О.М. Основні напрямки державної соціальної політики щодо підвищення рівня життя населення // *Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції "Наука і освіта 2005"*. Том 92. *Економіка АПК*. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – С.72-73.
6. Ціхановська О.М. Умови і механізми для стійкого розвитку і підвищення товарності особистих підсобних господарств сільського населення // *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Дні науки 2005"*. Том 32. *Сільське господарство*. – Дніпропетровськ. – 2005. – С.9-10.
7. Ціхановська О.М. Стан та тенденції розвитку сучасного ринку праці сільського населення Вінницької області // *Стан і проблеми трансформації фінансів та економіки регіонів у перехідний період: Наукові праці III Міжнародної науково-практичної конференції*. –Чернівці: Букрек, 2005. – С.460-462.

8. Ціхановська О.М. Особливості формування кластерів у АПК // Сборник трудов международной научно-технической конференции "Наука и предпринимательство", – Винница – Ялта, 2005. – С.141-146

АНОТАЦІЇ

Ціхановська О.М. Формування соціально-економічних передумов розвитку сільських територій. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.07.02 - економіка сільського господарства і АПК. – Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" УААН, Київ, 2006.

Досліджено теоретичні основи розвитку сільських територій. Уточнено критерії та класифікацію територій і регіонів, структури органів самоуправління в соціальній сфері регіональних агросистем (РАС), раціональне поєднання їх діяльності з галузевим і територіальним управлінням аграрної економіки, визначено роль, основні параметри й особливості сільських територій, а також різних форм господарювання у формуванні середнього класу на селі.

Обґрунтовано перехід на технологію кластерного управління економікою в соціальній і господарській діяльності. Запропоновано модель соціально-економічного розвитку сільських територій на основі кластеризації. Розроблено моделі виробничих та соціальних кластерів, визначено їх роль у розбудові сільських територій.

Удосконалено механізми соціального захисту сільського населення. Виявлено економічні й організаційні фактори відродження села.

Ключові слова: сільська територія, регіональні агросистеми (РАС), самоврядування, соціальна інфраструктура, поселенська мережа, соціальні гарантії, конкурентоспроможність, середній клас, державне регулювання, кластер.

Цихановская Е.М. Формирование социально-экономических предпосылок развития сельских территорий. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.07.02 – экономика сельского хозяйства и АПК. –

Национальный научный центр "Институт аграрной экономики" УААН, Киев, 2006.

В диссертации исследованы теоретические и методологические основы развития сельских территорий. Уточнены критерии и классификация территорий и регионов, разработана схема квалификационных признаков сельских территорий.

Рассмотрены вопросы развития сельских территорий на основе объединений кластерного типа. Разработана модель социально-экономического развития сельских территорий на основе кластерного подхода.

Характерными особенностями агропромышленных кластеров являются: объединение ресурсов сельского хозяйства и промышленности; взаимодействие аграрной и индустриальной технологий в едином производственном цикле; адаптация рыночной инфраструктуры к потребностям взаимодействия аграрных, промышленных и торговых фирм; усиление производственных связей.

Предложены структуры производственных и социальных кластеров. Показано, что кластеризация может быть основой для конструктивного диалога между предпринимателями и властью с целью определения общих задач, инвестиционных возможностей, корректирования аграрной и формирования инновационной политики региона. Рассмотрены механизмы влияния производственных и социальных кластеров на развитие социальной инфраструктуры.

Рассмотрены вопросы совершенствования социальной защиты сельского населения. Задачами первого этапа стратегического реформирования развития социальной среды предполагается приостановление разрушительных социальных процессов; второго – преодоление диспропорций в уровнях предоставления сельским населением гарантированных Конституцией социальных услуг, стабилизация и постепенное наращивание темпов социального

развития; третьего этапа – максимальное сбалансирование территориальных пропорций с реальным спросом в социальном обслуживании, обеспечение оптимальных пропорций целостной социальной среды к требованиям рынка, приближение его количественных и качественных параметров к стандартам развитых стран мира.

Исследовано влияние различных форм хозяйствования на формирование среднего класса. Для характеристики среднего класса на селе использованы следующие показатели: уровень доходности хозяйства; уровень рентабельности; наличие земельных угодий; наличие перерабатывающих предприятий; сельскохозяйственной техники; количество работающих в хозяйстве; наличие животноводства; уровень образования. Показано, что важным условием становления и формирования среднего класса является эффективная экономическая стратегия развития фермерских и личных хозяйств крестьян, как объектов экономической деятельности, которые способны обеспечить прибыльную деятельность последних.

Показано, что процесс реформирования системы социального обеспечения населения, развития его новых и более эффективных форм происходит очень медленно. В то же время обеспечение высоких социальных гарантий, которые предусмотрены нереформированной системой социального обеспечения, усложняется не только вследствие спада объемов производства, но и обострения демографической ситуации, возрастания до угрожающих границ расслоения и уровня обнищания населения. Поэтому чрезвычайно важной задачей является практическое внедрение действенных механизмов ограничения обнищания и гарантирование повышения жизненного уровня малообеспеченных слоев населения.

Главной предпосылкой улучшения социальных условий жизни на селе является развитие сельскохозяйственного производства, что решает

проблему рабочих мест, заработной платы, социального обустройства, демографии и т.д.

Ключевые слова: сельская территория, региональные агросистемы (РАС), самоуправление, социальная инфраструктура, поселенческая сеть, социальные гарантии, конкурентоспособность, средний класс, государственное регулирование, кластер.

Tsihanovska O.M. Shaping of the social-economic premises of rural territory development. The Manuscript.

Thesis for a Master's degree (candidate of science, ec.), speciality 08.07.02 – Economics of Agricultural and Agro-Industrial complex. National scientific center "Institute of agrarian economy" UAAS, Kyiv, 2006.

The theoretical bases of the development rural territory are explored. The criteria and categorization of territory and region are elaborated, as well as structure of home rule's organ in social sphere regional agrosystems, rational association of their activity with branch and territorial governing an agrarian economy. The certain role, the main parameters and particularities rural territory, as well as different forms of management in shaping of average class on village. Transition on technology of cluster management economy in social and economic activity is motivated. The concept of social and production cluster presents itself as perspective instrument for analysis of the region economy, reinforcement's role of the economic factor and reductions administrative. The mechanism of social protection of the rural population is advanced. The keywords: rural territory, regional agrosystems, home rule, infrastructure, rural territory, social warranties, competitiveness, government regulation, average class, cluster.